

Examen HAVO

2018

tijdvak 1
vrijdag 18 mei
13.30 - 16.30 uur

economie

Bij dit examen hoort een bijlage.

Dit examen bestaat uit 29 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 59 punten te behalen. Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring, uitleg of berekening gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of berekening ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Opgave 1

Slapend rijk worden?

De Nederlandse onderneming Pil&Pill (P&P) is van plan het product Metolani op de markt te brengen. Metolani is een pil om slaapproblemen te verhelpen. Het product is beschermd met een Europees octrooi. Metolani zal, zonder doktersrecept, uitsluitend verkrijgbaar zijn bij drogisterijen in Nederland en Duitsland. Drogisterijen in Nederland en Duitsland zijn vergelijkbare winkels.

- 2p 1 Zijn drogisterijen actief op een markt van volkomen concurrentie of op een markt van monopolistische concurrentie? Licht je keuze toe aan de hand van een kenmerk van de gekozen marktform.

P&P wil Metolani in verpakkingen van duizend pillen aan de drogisterijen verkopen. Concurrenten van P&P bieden in Duitsland echter ook pillen met een vergelijkbare werking aan drogisterijen aan. Daarom stelt de financieel manager van P&P het volgende voor:

- Op de Duitse markt hoeven alleen de variabele kosten terugverdiend te worden, zodat we in Duitsland een lagere prijs kunnen vragen dan in Nederland. De vaste (constante) kosten (zie bron 1) zullen dan op de Nederlandse markt terugverdiend moeten worden.
- Op de Nederlandse markt vragen we een prijs waarbij er maximale totale winst wordt behaald.

Gebruik bron 1 en 2.

- 2p 2 Bereken wat de prijs per verpakking Metolani op de Nederlandse markt wordt als het voorstel van de financieel manager wordt uitgevoerd.

Gebruik bron 1 en 3.

- 2p 3 Bereken de omzet die P&P op de Duitse markt zal behalen als het voorstel van de financieel manager wordt uitgevoerd.

De directeur reageert op het voorstel van de financieel manager:

“Ik vraag me af of we prijsdiscriminatie kunnen toepassen, omdat er dan voldaan moet worden aan bepaalde voorwaarden.”

- 1p 4 Noem een voorwaarde waaraan moet worden voldaan om op een markt prijsdiscriminatie te kunnen toepassen.

Nog voordat Metolani wordt geïntroduceerd, blijkt volgens Europese richtlijnen dat de hoeveelheid werkzame stof per pil Metolani te hoog is om de pillen vrij te mogen verkopen bij drogisterijen. Er wordt besloten dat Metolani zowel in Nederland als in Duitsland uitsluitend op doktersrecept bij apotheken mag worden verkocht.

Gebruik bron 3.

- 2p **5** Zal de vraaglijn van apotheken naar Metolani ten opzichte van de vraaglijn van drogisterijen naar Metolani meer naar links of meer naar rechts liggen? Licht je keuze toe.

Opgave 2

Van nationaal rekenen naar nationaal beleid

Gegevens uit de nationale rekeningen spelen een centrale rol bij het vaststellen van het economisch en monetair beleid. De economische groei, het overheidstekort en het nationaal spaarsaldo zijn belangrijke macro-economische indicatoren uit de nationale rekeningen. Bronnen 1, 2 en 3 zijn onderdelen uit de nationale rekeningen van Nederland in 2013.

In de nationale rekeningen wordt het bruto binnenlands product (bbp) gebruikt om de economische groei te meten. Het bbp wordt ook vaak gebruikt om de welvaart te meten. Aan deze maatstaf kleven wel bezwaren, omdat sommige economische verschijnselen niet in het bbp zijn opgenomen. Dit kan betekenen dat de welvaart wordt onderschat of overschat.

Hieronder staan drie economische verschijnselen.

- 1 negatieve externe effecten
- 2 productie in het zwarte circuit
- 3 vrijwilligerswerk

- 2p 6 Geef bij elk verschijnsel aan of het verschijnsel voor een onderschatting of een overschatting van de welvaart zorgt als deze gemeten wordt via het bbp.

Gebruik bron 1.

- 3p 7 Maak van de onderstaande zinnen een economisch juiste tekst.
- Het bbp van € 642,9 miljard geeft ...(1)... weer van alle in Nederland geproduceerde goederen en diensten in het jaar 2013. Het wordt ook wel de ...(2)... genoemd.
  - Het bbp is de productiewaarde op Nederlands grondgebied. Het bruto nationaal inkomen (bni) is de productiewaarde voortgebracht door alle Nederlanders. Omdat het bbp kleiner is dan het bni zijn de ontvangen primaire inkomens uit het buitenland ...(3)... dan de betaalde primaire inkomens aan het buitenland.

Kies uit:

- bij (1) de nominale waarde / het totale surplus
- bij (2) koopkracht / totale bruto toegevoegde waarde
- bij (3) groter / kleiner

Gebruik bron 1 en 2.

- 2p **8** Bereken de procentuele verandering van de consumentenprijsindex in 2013 in Nederland en rond af op twee decimalen nauwkeurig.

De staat van middelen en bestedingen kan ook worden weergegeven in een geldkringloop (zie bron 3).

Gebruik bron 2 en 3.

- 3p **9** Welke getallen moeten worden ingevuld bij (a), (b), (c) en (d) in bron 3? Noteer je antwoord als volgt:

bij (a) ...

bij (b) ...

bij (c) ...

bij (d) ...

Als gevolg van de kredietcrisis en de daaropvolgende eurocrisis is het consumenten- en producentenvertrouwen in Nederland in 2013 laag. Dat uit zich in afnemende particuliere bestedingen (consumptie en investeringen), een toenemend nationaal spaaroverschot en een dalende inflatie. Een econoom stelt: "Op basis van deze gegevens zou de Nederlandse overheid er verstandig aan doen conjunctuurbeleid te voeren. Maar omdat Nederland zich moet houden aan het Stabiliteitspact van de Economische en Monetaire Unie (EMU), is conjunctuurbeleid vrijwel onmogelijk geworden."

Gebruik bron 2.

- 2p **10** Bereken het nationaal spaaroverschot van Nederland in 2013.

- 2p **11** Noem twee manieren waarop een overheid conjunctuurbeleid kan voeren om de economische groei te stimuleren.

Gebruik bron 3 en 4.

- 2p **12** Leg uit met behulp van een berekening dat de Nederlandse overheid in 2013, binnen de regels van het Stabiliteitspact, geen anticyclisch conjunctuurbeleid kan voeren.

Opgave 3

Hoe duur is de suiker?

uit een krant, december 2015:

Suriname wil weer gaan meetellen als producent van suiker. Suikerriet wordt sinds 1980 nog maar mondjesmaat verbouwd in Suriname, terwijl Suriname gedurende een lange periode daarvoor een belangrijke suikerproducent was. Suikerriet is een grondstof voor suiker, maar van suikerriet kan ook biobrandstof worden gemaakt. Biobrandstof wordt gebruikt als energiebron voor bijvoorbeeld auto's en elektriciteitscentrales. De Staatsolie Maatschappij Suriname (SMS) heeft al fors geïnvesteerd om vanaf 2016 suikerriet te kunnen omzetten in suiker en/of biobrandstof. Dat blijkt uit het SMS-ondernemingsplan van 2013 (zie bron 1).

- 2p **13** Is de suiker die het staatsbedrijf SMS produceert wel of geen collectief goed? Licht je keuze toe.

Gebruik bron 1 en 2.

- 2p **14** Bereken hoeveel US dollar er door SMS in 2013 is geïnvesteerd in het suikerrietproject.

Op de wereldmarkt wordt suiker gemeten in de Engelse inhoudsmaat pound. SMS waardeert in haar ondernemingsplan van 2013 de opbrengst van suiker in kilogrammen (kg).

Gebruik bron 3.

- 2p **15** Wordt in 2013 voldaan aan de voorwaarde van een minimale opbrengst van 760 US dollar per ton suiker? Toon dit aan met een berekening.

Landbouweconoom Schers doet over het SMS-ondernemingsplan de volgende uitspraak:

“Vanwege de wisselkoersontwikkeling tussen 2011 en 2015 en het feit dat de wereldmarktprijs van suiker is uitgedrukt in US dollar, zal de export van door SMS geproduceerde suiker naar de EU toenemen.”

Gebruik bovenstaande uitspraak en bron 2.

- 2p **16** Leg uit dat de export van door SMS geproduceerde suiker naar de EU zal toenemen.

Gebruik bron 1.

- 2p **17** Leg uit dat uit het ondernemingsplan blijkt dat SMS het ondernemingsrisico wil beperken.

Opgave 4

Zekerheidszoekers in de zorg

Sinds 2006 is de verzekering tegen zorgkosten in Nederland geprivatiseerd. Om hoge zorgpremies te voorkomen is in de Zorgverzekeringswet (Zvw) geregeld dat iedereen die in Nederland woont verplicht een basiszorgverzekering moet afsluiten. Volgens een onderzoeksbureau is een mogelijk gevolg van deze verplichte verzekering een toename van *moral hazard*, waardoor de collectieve zorguitgaven en uiteindelijk de zorgpremies alsnog kunnen stijgen.

- 3p 18 Maak van de onderstaande tekst een economisch juiste redenering. Bij verzekeringen in het algemeen hangt de keuze van de consument voor het afsluiten van een verzekering onder andere af van de mate van ... (1).... Bij de basiszorgverzekering is er daarom sprake van verplichte ... (2)...., waarbij de premie voor iedereen gelijk kan blijven. De verplichting voorkomt dat er ... (3)... optreedt, waarbij onevenredig veel mensen met een ... (4)... gezondheidsrisico zich zouden verzekeren.

Kies uit:

- bij (1) asymmetrische informatie / risico-aversie
- bij (2) belastingheffing / solidariteit
- bij (3) asymmetrische informatie / averechtse selectie
- bij (4) hoog / laag

- 2p 19 Leg uit dat *moral hazard* kan leiden tot hogere zorgpremies.

Om *moral hazard* te beperken heeft de regering in 2008 een verplicht eigen risico ingevoerd. Een verandering of verschuiving van dit eigen risico heeft invloed op de collectieve zorguitgaven.

In 2016 bedraagt het eigen risico € 385. Bij een verschuiving wordt het beginpunt van het eigen risico verschoven van € 0 naar € 300 en moet de verzekerde de zorgkosten van € 300 tot € 685 zelf betalen (zie bron 1).

Gebruik bovenstaande informatie en bron 1.

- 1p 20 Bereken de vergoeding, bij een verschuiving van het eigen risico, die de verzekeraar in 2016 zou uitkeren aan een verzekerde die € 2.100 aan totale zorgkosten heeft.

In een actualiteitenprogramma discussiëren een minister, een Kamerlid en een econoom over het eigen risico. Enkele kijkers reageren via Twitter (zie bron 2).

- de minister:
“Ik stel voor het eigen risico met € 100 te verhogen. Hierdoor nemen de collectieve zorguitgaven af.”
- het Kamerlid:
“Nee hoor, de collectieve zorguitgaven gaan op langere termijn juist stijgen, doordat verzekerden zorg zullen mijden of uitstellen. Om die reden stelt mijn partij voor het eigen risico met € 100 te verlagen.”
- de econoom:
“Ik stel een verschoven eigen risico voor. Uit onderzoek blijkt namelijk dat mensen vanaf een bedrag van € 300 bewuster omgaan met hun zorgkosten en dus prijsgevoeliger zijn.”

Gebruik bovenstaande informatie en bron 2.

- 2p 21 Schrijf de naam van de kijkers op en geef aan op wiens voorstel zij reageren. Elk voorstel kan maar aan één kijker worden gekoppeld.
- @JUUL minister / Kamerlid / econoom
@VINZZ minister / Kamerlid / econoom
@SPORTY minister / Kamerlid / econoom

Een onderzoeksbureau heeft bij de mensen die een verplichte zorgverzekering hebben, onderzocht wat het effect is van de drie voorstellen op de collectieve zorguitgaven (zie bron 3).

Gebruik bron 3.

- 1p 22 Bereken het aantal mensen dat een verplichte zorgverzekering heeft.

Gebruik het voorstel van de econoom en bron 3.

- 2p 23 Past een prijselasticiteitscoëfficiënt van $-0,1$ of van $-0,2$ (bij (a) in bron 3) beter bij het voorstel van de econoom? Licht je keuze toe.

De onderzoekers schrijven in hun rapport:

“Opvallend is dat bij het voorstel van de minister de daling van de collectieve uitgaven groter is dan de stijging van de eigen betalingen. Daarnaast valt op dat bij het voorstel van de econoom de collectieve zorguitgaven stijgen ondanks een stijging van de eigen betalingen. Een mogelijke verklaring voor beide ontwikkelingen is ....”

Gebruik bron 3.

- 3p **24** Schrijf het vervolg van de conclusie van de onderzoekers. In het vervolg moeten de volgende aspecten aan bod komen.
- 1 Een verklaring waaruit blijkt dat bij een verhoging van het eigen risico (voorstel minister) de daling van de collectieve uitgaven groter is dan de stijging van de eigen betalingen.
  - 2 Een verklaring waaruit blijkt dat bij het verschoven eigen risico (voorstel econoom) de collectieve zorguitgaven stijgen ondanks een stijging van de eigen betalingen.

Opgave 5

Minimumloon: meer of minder werk?

uit een tijdschrift:

Een onderzoek naar mogelijke gevolgen van de invoering van het minimumloon in de Verenigde Staten (VS) toont aan dat de maatregel kan leiden tot extra werkgelegenheid. Een minimumloon van 10 dollar per uur betekent een loonsverhoging voor 27,8 miljoen werknemers. Na aftrek van belastingen levert dat 35 miljard dollar extra inkomen op voor deze groep. Volgens de onderzoekers vloeit een deel van dat bedrag weer terug in de Amerikaanse economie.

- 2p 25 Leg uit dat invoering van het minimumloon volgens de onderzoekers een positief effect heeft op de werkgelegenheid in de VS.

Gebruik bovenstaand bericht uit het tijdschrift en bron 1.

In de VS leidt 35 miljard dollar extra inkomen na belasting tot slechts 22 miljard dollar verhoging van het bbp.

- 2p 26 Welke krantenkop geeft hiervoor een verklaring? Maak een keuze tussen krantenkop 1 en krantenkop 2 en licht je keuze toe.

In een actualiteitenprogramma komen drie **tegenstanders** van de invoering van het minimumloon aan het woord.

- 2p **27** Maak van de uitspraak in tekstwolk 1 uit de afbeelding (op de vorige pagina) een economisch juiste redenering. Kies daarbij uit de volgende begrippen:
- bij (1) prijsregulering / zelfbinding
  - bij (2) marktmechanisme / meeliftgedrag
  - bij (3) het aanbod van arbeid / de vraag naar arbeid

Gebruik tekstwolk 2 en bron 2.

- 2p **28** Maak van het schema in bron 2 een economisch juiste redenering. Doe het als volgt:
- Schrijf de letters G tot en met J op.
  - Schrijf achter elke letter het juiste economische verschijnsel.
- Kies daarbij uit de volgende verschijnselen:
- 1 Bedrijven gaan automatiseren en/of mechaniseren.
  - 2 De internationale concurrentiepositie verslechtert.
  - 3 De lonen nemen meer toe dan de arbeidsproductiviteit.
  - 4 De loonkosten per product stijgen.

Gebruik tekstwolk 3 en bron 3.

Onderstaande tekst is een toelichting op de grafiek uit bron 3.

- 2p **29** Maak van deze tekst een economisch juiste tekst en gebruik hierbij tekstwolk 3.
- Na invoering van het minimumloon in de VS zal het werkgeverssurplus bestaan uit het vlak / de vlakken ...(1).... Het werknemerssurplus zal bestaan uit het vlak / de vlakken ...(2).... Het totale surplus op de arbeidsmarkt als gevolg van invoering van het minimumloon is dus afgenomen met het vlak / de vlakken ...(3)....
- Kies uit:
- bij (1) K / L / M / N / O / P / Q (één of meer letters zijn mogelijk)
  - bij (2) K / L / M / N / O / P / Q (één of meer letters zijn mogelijk)
  - bij (3) K / L / M / N / O / P / Q (één of meer letters zijn mogelijk)